

În concluzie, Zdenko Vinski consideră că vasele publicate pot aparține fie mormintelor de incinerare, fie acelor de inhumare. Nu e sigur în ce măsură aceste vase ar putea proveni din așezări. Pe considerații tipologice, vasele de la Sotin și Sarvaš sînt date în perioada dintre 500 și 650 (după periodizarea lui Poulik) și sînt atribuite slavilor. Alte descoperiri de la Velika Gorica, Zagreb, Belo Brdo, Vojka etc. aparțin grupei culturale Kesztyel din pustă, socotită *slavă* și nu avară.

Marea urnă funerară de la Bakar este de tip Praga și aparține secolului al VII-lea. Acesta este timpul în care slavii de sud s-au fixat în regiunea de azi a Croației.

★

Ljubo Karaman intervine pe marginea lucrării lui Iosip Korošec, *Uvod v materjalne kulture Slovanov srednjega vesca*. [Introducere în cultura materială a slavilor în evul mediu], apărută sub auspiciile Seminarului de arheologie de pe lângă Universitatea din Lubliana, și își propune să dezvolte cîteva probleme privind perioada veche a culturii slave pe teritoriul iugoslav și poziția acesteia în contextul slav, european, al vremii.

Prima problemă atacată este aceea a podoabelor croato-dalmatine care, după Karaman, se grupează aparte, cu toate rezervele exprimate de unii arheologi. Podoabele croato-dalmatine — respectiv *cerceii* — sînt foarte variate, deși au la bază cîteva tipuri de model roman și bizantin, care circulau în secolul al VIII-lea în cuprinsul grupei culturale Kesztyel din Ungaria. Podoabele croato-dalmatine presupun, prin bogăția lor, un atelier propriu și se datează în perioada secolelor IX—XI.

Combătînd teza arheologilor maghiari și germani, după care grupă Kesztyel se referă exclusiv la avari, L. Karaman subliniază că la Kesztyel au fost descoperite și morminte slave. După autor, părerea că avarii au adus cu sine, din patria lor asiatică obiectele turnate din bronz găsite în mormintele dintre anii 680 și 800 este forțată și nefondată pe fapte, deoarece asemenea obiecte nu se găsesc în Asia, ci apar numai în mormintele din Ungaria de vest și de mijloc și în regiunile vecine. Forma și decorul acestor obiecte se repetă într-una, pînă la identitate, iar limitarea lor pe o arie restrînsă și într-un răstimp scurt indică același atelier, european.

Autorul nu este de acord nici cu părerea exprimată de Strzygowski și de Alföldi, după care unele cuțite din Siberia (Minusinsk), decorate pe mîner cu frunze în spirală, se pot compara cu descoperirile de la Kesztyel și cu altele din Iugoslavia, al căror decor se prezintă sub forma unor cerculețe; descoperirile iugoslave și cele maghiare se deosebesc prin conținutul lor și datează din epoci diferite. Pe de altă parte, motivul cu cerculețe, documentat și la Kesztyel, pe obiecte de bronz, își găsește originea în civilizația elenică, lucru dovedit de Fettich. Aceeași tradiție, trecută prin filtrul bizantin, o are și reprezentarea grifonului și a luptelor de animale de pe podoabele de la Kesztyel.

Un rol deosebit în făurirea podoabelor slave l-au jucat acelea aparținînd grupei culturale Belo-Brdo (sec. X—XI) din Iugoslavia, documentate la Ptuj (Slovenia), Bogojvo (Vojvodina) și sporadic la Bled (regiunea muntoasă a Sloveniei), Knin (Dalmația), în Serbia dunăreană etc. Caracteristic pentru cultura Belo Brdo este cercelul în formă de „S”, devenit comun în Cehoslovacia, Polonia și Rusia apuseană, datat în prima jumătate a secolului al X-lea. Autorul subliniază și faptul că diferitele seminții slave au reacționat diferit față de moștenirea culturală antico-bizantină.

Pe baza descoperirilor de la Velika Gorica, Belo Brdo și Brodski Drenovac, date în perioada de sfîrșit a culturii Kesztyel, s-a ajuns la concluzia că grupa culturală Belo Brdo este posterioară culturii Kesztyel. Autorul datează tezaurul de la Brestovac (lingă Požega) în secolul al IX-lea, în perioada de sfîrșit a grupei culturale Kesztyel.

În ultima parte a articolului, Karaman tratează probleme în legătură cu ceramica slavă timpurie. El își exprimă rezerve în legătură cu teza cunoscută, potrivit căreia originea ceramicii din așezările slave întărite („Burgwallkeramik”) trebuie căutată în așa-numitul tip Praga. După părerea sa ceramica de tip Praga se deosebește structural de „Burgwallkeramik”, prima fiind mai primitivă, lucrată cu mâna, fără decor, pe cînd cea de-a doua este de o factură mai îngrijită, cunoaște roata olarului și prezintă un decor caracteristic (val). De asemenea, cronologia tipului Praga este nesigură (Borkovský plasînd-o în sec. IV—V, iar Poulik și Korošec de la sfîrșitul secolului al V-lea și pînă către mijlocul secolului al VII-lea).

Vase asemănătoare tipului Praga au fost găsite și în nordul Croației (vezi articolul lui Z. Vinski); dar, spune Karaman, datele arheologice și istorice nu dau vreun reper care să permită presupunerea că slavii ar fi purtătorii bunurilor culturale înainte de anul 600, deoarece slavii s-au așezat abia în acest timp în regiunile Croației de astăzi. Ca origine, vasele de tip Praga se leagă de cultura La Tène, după cum au admis aproape unanim arheologii, în timp ce « Burgwallkeramik » se inspiră din tradiția provincială a antichității tirzii. Rezultă, după autorul iugoslav, că nu se poate admite o trecere independentă, nemijlocită, de la vasele de tip Praga la ceramica așezărilor întărite. După părerea sa, partea slabă a tezei arheologilor cehi constă în faptul că tipul Praga este legat numai de un singur factor etnic — slavii. Totuși, grupe culturale și grupe de obiecte înrudite apar și se manifestă în evul mediu timpuriu nu numai în cadrul unui singur element etnic.

Deși, în mod cert, tipul Praga se leagă de cultura La Tène, e greu să se atribuie celților tipul Praga, tot așa cum este greu să fie atribuit și popoarelor germanice, moștenirii avarilor sau producției provinciale romane. De aceea este foarte posibil, spune Karaman, ca tipul Praga, apărut în regiuni romanizate, să reprezinte o ceramică preluată de slavi în timpul așezării lor și cu timpul chiar confecționată de aceștia. Numai în acest sens se poate vorbi de tipul Praga drept cea mai veche ceramică slavă, apărută înainte de a se fi făcut atingerea cu ceramica provincială romană și, firește, înainte ca slavii să fi trecut la producerea propriei lor ceramici — « Burgwallkeramik » —, altfel alcătuită n esența ei¹.

★

Tot în aceeași publicație iugoslavă au apărut și alte contribuții la cunoașterea epocii slave timpurii din Balcani: articolul lui Jože Kastelic, *Les boucles d'oreilles à corbeille en Slovénie* (Arch. Jug., II, p. 119 — 129) și raportul asupra săpăturilor de la Brestovik, semnat de Mirjana Čorović — Ljubinković și intitulat *La nécropole slave de Brestovik, Rapport préliminaire des fouilles en 1953 — 1954* (ibidem, p. 131—137)².

J. Kastelic consacră studiul său unui număr de 26 cercei « cu coșuleț », descoperiți

¹ A se vedea în legătură cu aceste probleme, privind de data aceasta țara noastră, articolul Mariei Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 267—294.

² Alte studii cuprinse în cele două volume apărute interesează îndeaproape pe istoricii de artă și în general pe arheologi. Menționăm aici titlul lor: M. Č. Ljubinković, *L'encensoir des environs de Kursumlja*, I, p. 83—89; L. Karaman, *À propos de l'église de Pribina à Blatograd — ville de Balaton*, I, p. 91—96; S. Gunjača, *Nécessité d'une révision des fouilles de l'époque croate ancienne*, I, p. 97—107; Dj. Bosković, *L'église de Sainte-Sophie à Salonique et son reflet dans deux monuments postérieures en Macédoine et en Serbie*, I, p. 109—115; L. Mirković, *La nécropole paléochrétienne de Niš*, II, p. 85—100; S. Gunjača, *Reconstitution d'une dalle à représentation du « dignitaire croate »*, II, p. 111—117; D. Koco, *Nouvelles considérations sur l'église de Sainte-Sophie à Ohrid*, II, p. 139—144 și Dj. Bosković, *Orient-Byzance-Macédoine-Serbie-Occident*, II, p. 145—159.

în 18 morminte (din 300), cercetate la Bled în anii 1948 — 1951. Aceste podoabe sînt clasate și descrise în șapte grupe și sînt datate de autor în perioada de sfîrșit a secolului al VI-lea (după 568) și în secolul al VII-lea.

Săpăturile de la Brestovik (Serbia, pe malul Dunării) au fost prilejuite de descoperirile făcute anterior și care se încadrează fie în grupa culturală Kesztele, fie în grupa Belo Brdo. În cursul anilor 1953 — 1954 s-au executat săpături în necropola *Visoka Ravan*, lângă Brestovik¹. S-au cercetat 180 de morminte, dintre care 77 sînt de copii. Orientarea majorității scheletelor este cea obișnuită, V-E, cu mici deviații în funcție de anotimp. Pe baza acestor date s-a constatat că mortalitatea maximă era în lunile de primăvară și de toamnă. Morții au fost inhumați simplu, în pămînt; într-un singur caz s-a întrebuițat un sicriu, în opt cazuri, o scîndură sub decedat, iar în alte opt, două scînduri așezate deasupra mortului, ca un acoperiș.

Scheletele au fost găsite întinse, cu brațele așezate de-a lungul corpului sau încrucișate pe piept. Rar se întîmplă ca brațele să fie așezate pe bazin, sau îndoite și așezate pe umeri. Picioarele sînt întinse — exceptînd un caz unde acestea sînt încrucișate. Se presupune că mormintele erau marcate cu semne de lemn, găsite în cuprinsul necropolei.

Cîteva urne de incinerare din epoca La Tène descoperite aici indică existența unei necropole din această vreme, sub aceea slavă.

Urmează descrierea podoabelor medievale timpurii din necropola de la Brestovik; aceasta a fost folosită pînă în secolul al XII-lea, după cum arată o monedă de la Comneni, descoperită într-un mormînt.

N. Constantinescu

STUDII ASUPRA ARHITECTURII MILITARE RUSE ÎN SECOLELE X — XIII

Sub acest titlu, arheologul sovietic P. A. Rappaport publică în MIA, nr. 52 din 1956 un interesant studiu asupra construcțiilor cu caracter defensiv din epoca feudalismului timpuriu și a începutului procesului de fărîmițare feudală. Este vorba de o sinteză a rezultatelor obținute în acest domeniu de cercetare de specialiștii ruși și sovietici. Lucrarea analizează, în esență, monumentele arheologice de acest gen din regiunea bazinului mijlociu al Niprului, respectiv din cnezatele situate pe teritoriul numit în vechime « Russkaia zemlea ». Sînt analizate parțial și monumentele din celelalte părți ale Rusiei, în așa fel încît se realizează o privire de ansamblu asupra dezvoltării arhitecturii militare din întreaga Rusie. Autorul își împarte lucrarea în patru capitole. Primul, intitulat *Istoricul studiului artei militare ingineresti la vechii ruși*, tratează despre evoluția studiilor de arhitectură militară începute în Rusia încă în secolul al XIX-lea și prezintă ultimele opinii ale cercetătorilor sovietici de specialitate.

Al doilea capitol, *Planul așezărilor întărite*, oferă un tablou al dezvoltării formei așezărilor întărite horodiști, începînd din secolul al VIII-lea și terminînd cu secolul al XIII-lea. Secolele VIII—IX sînt caracterizate prin așezări care folosesc pentru apărare în mod aproape exclusiv forme de relief apte pentru aceasta. Aceste așezări sînt situate

¹ A se vedea și informațiile autoarei din volumul *Monuments et stations archéologiques en Serbie, II, Serbie Centrale*, din seria *Materiaux*, X, 3, a Institutului sîrb de arheologie, Belgrad, 1956, p. 231—243.